

20. Культурно-імпрезова діяльність // Вісті НТШ в Європі. – Сарсель. – 1994. – Ч. 25. – С. 10-14.
21. Жуковський А. Українознавчі студії у Франції // Український історик. – 2001. – № 1-4 (148-151). – С. 151-166.

Summary

The article is dedicated to the characterization of the work of famous Ukrainian scholar from France Arkadiy Zhukovsky about organizational activities of Shevchenko Scientific Society in Europe.

О. М. Пашненко

МЕТОДИКА ОПИТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСПЕДИЦІЙ В 50-60-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

В 50-60-ті роки ХХ століття дуже довго велися суперечки щодо предмету вивчення історії за допомогою історико-краєзнавчих експедицій. Одні були схильні до вивчення всіх сторін життя населення. Інші вважали, що при вивченні треба обмежуватися дослідженнями ролі й долі етнічних, національних рис культури кожного народу. І через це постало питання: як і якими методами вивчати усну історію. Тому на той час не було досить перевіреної й загально визнаної методики проведення історико-краєзнавчих експедицій.

Але все ж таки були певні розробки з цього питання. До основних робіт під час проведення експедицій відносились: особисті спостереження дослідника, опитування населення, фіксація пам'яток культури, збір етнографічних колекцій. Найрозповсюдженішим видом робіт в 50-60-ті роки було опитування [1, с.38]. Воно мало два типи: власне опитування та анкетування. Останнє, в свою чергу, поділялося на анкети, на які самостійно відповідало місцеве населення, і анкети, якими керувалися самі дослідники в процесі польової роботи. Анкети другого типу поділялися на анкети, складені заздалегідь при підготовці до експедиції (так звані тематичні анкети й анкети бланки), і анкети, що створювалися на місці [1, с.39].

Але методисти зазначали, що анкетне обстеження рекомендувалося, головним чином, лише для вивчення сучасних процесів [2, с.123]. Тому що, по-перше, анкети дозволяли збирати масовий, доступний статистичний обробці, матеріал, який збільшував вагомість зроблених висновків. По-друге, масовий анкетний матеріал відкривав можливість шляхом порівняння даних, зібраних у різний час, простежувати динаміку й закономірності розвитку явищ сучасної культури [2, с.123]. Але й при вивченні сучасності було помилково обмежуватися збором і обробкою одних анкетних даних. Тільки сполучення анкетного методу з іншими видами робіт в експедиції, постійна перевірка анкетних даних результатами обстеження, отриманими за допомогою іншої методики, забезпечували необхідну повноту й вірогідність зібраних відомостей [2, с.123].

З особливою обережністю користувалися учасники експедицій анкетами при зборі даних з історії культури, оскільки до того часу були збережені далеко не всі явища минулого, та й співвідношення збережених пережиткових явищ у тодішній культурі зовсім інше, ніж у минулому.

Щодо основного виду робіт під час проведення історико-краєзнавчих експедицій, опитування, то воно мало свою часову особливість та методику.

Збір матеріалів шляхом опитування респондентів з місцевого населення становило найважливішу частину роботи дослідника [3, с.100]. Успіх роботи з будь-якої теми залежав від повноти й достовірності зібрання відомостей. Крім того, дані опитування – майже єдине джерело необхідної інформації.

Організатори експедицій заздалегідь планувати весь хід польової роботи, а тим більш роботу з респондентами. Методика опитування населення в 50-60-ті роки починалася з підбору потрібних осіб з місцевого населення [4, с.26]. З цією метою, приїхавши на місце роботи, дослідники зазвичай зверталися в місцеві й громадські організації. Працівники цих органів досить добре знали і місцеві умови, і людей, і, як правило, були першими радниками етнографів при виборі респондентів. Істотну допомогу в цій справі надавали працівники шкіл, клубів й інших установ [4, с.27]. Для того, щоб респонденти були обрані продумано, потрібно було правильно пояснити місцевій владі завдання експедиції. При підборі інформаторів записувались не тільки їхні прізвища й адреси, але й загальні відомості. Вік, час проживання в даній місцевості, професія, соціальний стан – все це важливо було для наступного відбору потрібних осіб, і для визначення цінності й характеру відомостей. У результаті такої попередньої роботи складався список інформаторів з короткими характеристиками кожного [1, с.39].

Відомості про респондентів можна було одержати й у ході самої польової роботи. Під час бесід, розповідаючи про ті або інші речі, люди зазвичай називали і інших мешканців, які могли підтвердити або доповнити їхню розповідь. Подібною інформацією ніколи не нехтували.

Коли більш-менш повний список можливих респондентів був складений, їх завжди розбивали на дві групи. Люди, які могли дати найцінніші відомості, опитувалися в першу чергу. Інших опитували для перевірки вже отриманих даних, для збору додаткового матеріалу [4, с.29]. Якщо час обмежений, від опитування частини інформаторів другої групи можна було й зовсім відмовитися.

Як і в сучасній методиці, так і в середині минулого століття, бесіда починалась з того, що дослідник пояснював респонденту мету свого візиту. Таке пояснення відігравало більшу роль при опитуванні, тому що від того, наскільки респондент правильно зрозуміє, що від нього потрібно й про що він повинен розповідати, багато в чому залежав і зміст його розповіді. Інтерв'юер повинен був прагнути до того, щоб бесіда була живою, безпосередньою, не мала характеру «допиту» [1, с.39]. Чим вільніше розповідав респондент, тим більше він давав інформацію «від себе», не обмежуючись рамками відповіді на задане йому запитання, тим докладніше й повніше були його повідомлення, і тим більше в них містилося подробиць і деталей.

Однак не слід було цілком покладатися на «самодіяльність» опитуваних. Ще до початку бесіди потрібно було скласти в умі, а починаючому досліднику і на папері, зразковий план опитування, виділити ту групу запитань, які варто було обов'язково задати респонденту. Цей нескладний прийом дозволяв не упустити головне і направити бесіду в потрібне русло [4, с.29]. Не обов'язково, звичайно, було задавати запитання в тому порядку, в якому вони були складені заздалегідь, але важливо те, щоб жодне із запитань не залишилося без відповіді.

Методисти вказували на те, що, чим безпосередніше велася бесіда, тим менше було відступів співрозмовників від основної теми. При цьому розмова легко могла перекинутися на предмети сторонні й далекі від інтересів інтерв'юера. Якщо щоразу за таких обставин бесіда переривалася запитаннями, то жвавість розповіді порушувалася, в респондента пропадав інтерес до бесіди, і його відповіді ставали млявими, формальними. Але якщо зовсім не реагувати на подібні відступи, бесіда могла перетворитися у звичайну розмову й основна мета опитування не була б виконана [3, с.100]. Тут повинне було виявитися мистецтво дослідника вчасно поставити запитання так, щоб непомітно повернути розмову до потрібної йому теми. Чим природніше й непомітніше вироблявся такий «маневр», тим успішніше проходила бесіда.

Але іноді організатори експедицій навмисно давали розмові відхилитися від основної теми, щоб дозволити відпочити й респонденту, й інтерв'юеру. Крім того, корисно було міняти теми опитування в ході бесіди [4, с. 30]. Наприклад, почавши з родини й сімейних відносин, переходити до обрядів, потім до одягу або іншої близької теми. Зміна тем знімала втому в співрозмовників і зберігала інтерес респондента до бесіди [3, с.100].

Запитання рекомендувалось робити не в конкретній формі (особливо, якщо бесіда «первинна» в даній місцевості, а не перевірна), а в загальній. Кожне вузько-конкретне запитання визначало зміст відповіді, зв'язуючи ініціативу оповідача й тим самим лишаючи дослідника багатьох цікавих відомостей, які міг би повідомити інформатор при вільній, активній розповіді. Не можна було ставити уточнюючі запитання, коли опитуваному залишалося сказати тільки «так» або «ні» [4, с.30].

У кожній місцевості існувала й існує своя термінологія, місцеві слова («локалізми») в мові. Не знаючи цього, дослідник міг ставити запитання, вживаючи літературні терміни, незрозумілі місцевим жителям. У процесі роботи в інтерв'юера поступово накопичувався запас місцевих термінів, зростало знання «локалізмів». Тому методисти зазначали, що важливо було спочатку ставити питання в загальній формі (наприклад: «Який одяг носили?») і лише потім, при перевірці отриманих відомостей, практикувати й прямі запитання, вживаючи при цьому місцеві терміни.

Активність бесіди залежала й від того, як поводить інтерв'юер [5, с.82]. Людині в більшості випадків властиве бажання пояснити, розтлумачити іншій те, чого вона не розуміє. Якщо дослідник не виявляв інтересу до відповідей інформатора, задаючи запитання з тем, на яких він розумівся, то активність оповідача різко знижувалася. Тому корисно було, якщо з розповіді все ясно, робити вигляд, що щось незрозуміло. Такий прийом звичайно викликав активність оповідача; інформатор намагався зрозуміліше пояснити, розтлумачити приїжджому суть справи, приводячи нові факти, нові цікаві подробиці. Другий раз, як зазначає Г. Громов, саме за допомогою такого прийому вдавалося одержувати унікальні відомості [4, с.29].

Особливо було домогтися повної ясності викладу всіх деталей розповіді. Не можна було йти від інформатора, не отримавши докладного роз'яснення всіх незрозумілих моментів розповіді. Для цього або в ході бесіди, або, якщо це незручно, наприкінці опитування респондентові задавалися уточнюючі запитання [1, с.40]. З'ясуванню деталей розповіді дуже сприяли: показ у дії обряду або прийому праці, огляд речей, якщо вони були, зроблені рукою опитуваного, замальовки й т.і. Подібні наочні форми конкретизації розповіді респондента поліпшували розуміння його деталей.

Як зазначали методисти, нерідко бесіда з опитуваним привертала увагу його сусідів, гостей. Тоді вони активно включалися в бесіду, виправляючи один одного, вносячи уточнення, а другий раз і сперечались між собою. Якщо така колективна бесіда дозволяла краще освітити тему, що дослід-

джувалась, інтерв'юер повинен був її підтримати, направляючи хід співбесіди вміло поставленими запитаннями. Бувало й так, що повідомлення співрозмовників не збігалися [1, с.40]. Тоді треба було спробувати з'ясувати причину розбіжностей під час самої бесіди або ж встановити причину розбіжностей пізніше за допомогою відомостей від інших інформаторів. Але кожного разу інтерв'юеру не слід було під час бесіди відкрито займати позицію одного зі сторін [1, с.41].

Записувати живу мову звичайним шляхом було важко, як правило, вдавалося записати не більше половини. Тому доводилось записувати бесіду не буквально, а викладати її основний зміст, прибігаючи до скорочень умовними позначками і т.п. При цьому лише деякі мовні звороти, місцеві терміни тощо записувались буквально, а все інше – у скороченні [6, с. 126]. З часом у кожного польового дослідника виробилась власна система запису. Необхідність точної передачі місцевих термінів і виразів обмежувалась можливістю застосування стенографії, хоча знання останньої були дуже корисні.

За методикою опитування 50-60-тих років ХХ століття, якщо при записі робилося безліч скорочень, то він вівся розріджено, залишаючи місце для наступної розшифровки скорочень і дописувань слів. Останнє необхідно було робити негайно після бесіди або в той же день увечері. Пізніше зміст частини скорочень міг бути забутий [4, с.32]. Крім того, при такій обробці записів легко було підвести підсумки, які були зроблені за день, та які питання необхідно уточнити й перевірити в інших респондентів, а також скласти зразковий план роботи наступного дня.

Кожне повідомлення опитуваного, яким би достовірним воно не здавалося, варто було звіряти з повідомленнями інших респондентів. Чим більше підтверджень отримано під час наступних опитувань, тим більше підстав було довіряти зібраним відомостям. Перевірка отриманих даних за повідомленнями декількох оповідачів – це обов'язкова частина опитування місцевого населення [4, с.32]. Звичайно, відомості, отримані від місцевих жителів, могли бути підтверджені науковими даними або іншими видами польових досліджень. Але не можна було покидати район, що обстежується, не перевіривши достовірність основних зібраних матеріалів. По закінченні експедиції така перевірка часто виявлялася неможливою.

Розмовляючи навіть із представниками старшого покоління місцевих жителів (від 50 до 80 років), інтерв'юер не міг розраховувати хронологічну глибину, бо активна пам'ять розпочиналась приблизно з 10-літнього віку. Але, розповідаючи про минуле, респондент передавав не тільки те, що пам'ятає сам, але й те, що він чув від своїх батьків, дідів. Відповідно зростала й хронологічна глибина відомостей [7, с.76]. Звичайно, ступінь точності даних при цьому відповідно знижувався, багато деталей залишалися нез'ясованими, але все-таки подібні повідомлення нерідко ставали цінними, оскільки жодним іншим способом одержати їх вже було неможливо.

Якщо інформатор розповідав про події й факти відносно давнього минулого, як зазначають методисти, треба було, спробувати точніше визначити час, до якого вони відносяться. Для цього необхідно було довідатися, на якому році свого життя респондент почув передані йому відомості, а також, який був вік осіб, від яких він це довідався [5, с.82]. Покоління від покоління відокремлювалось в середньому 25-30 років, але могли бути й досить значні коливання (до 30-40 років на покоління). Це означало, що, користуючись таким методом, можна було заглянути в глиб історії не на 50-60, а на 100-150 років.

Відповідно до розроблених правил у 50-60-х роках ХХ століття, опитування респондентів було найкраще вести вдвох. Можна було вести опитування й одному, але тоді одночасно доводилось запитувати й записувати, обмірковуючи в той же час подальші запитання. Це ускладнювало роботу, викликало небажані паузи, відволікаючи увагу опитуваного. Працюючи вдвох, інтерв'юери розподіляли ролі так: один запитує, інший записує. Краще, якщо для опитування об'єднувалися фахівці з різних тем. Кожний з них опитував респондента зі своєї теми, в той час як інший вів запис [7, с.76].

Дослідники, які розробляли методику опитування, рекомендували, щоб партнери працювали разом тривалий час, бо тоді вони звикали розуміти один одного з півслова, кожен відчував, що встиг записати його товариш, а що ні, де потрібно зупинитися, повторити питання й т.п. Добре спрацьовані партнери збирали не тільки набагато більше матеріалів, але й встигали майже дослівно все записувати.

Але не завжди. Навіть при роботі вдвох, інколи не вдавалось вільно вести запис. У деяких (втім, рідких) випадках процес запису так бентежив респондента, що він або зовсім відмовлявся відповідати на питання, або говорив вкрай скупі й неохоче. У такому випадку доводилось вести опитування без запису, який відновлювався потім по пам'яті негайно після бесіди [4, с.33]. Але при цьому обов'язково зазначалось, що запис був зроблений по пам'яті. Прибігати до такого запису треба було лише в крайніх випадках. Неприпустимо було відкладати запис по пам'яті хоча б на один-два дні: в такому випадку не тільки втрачалось багато цікавих деталей, повідомлених опитуваними, але й можливі були перекручування отриманих відомостей.

Ще одне важливе питання, яке враховувалось в методиці 50-60-х років, це знання мови місцевого населення. Бо це важлива умова успішної роботи в експедиції. Але далеко не завжди дослідникові вдавалось вивчити мову заздалегідь, а тим більше освоїти розмовну мову. Тому в етнографічних експедиціях часто користувались послугами перекладачів [4, с.34]. Вибір перекладача – була

досить відповідальною справою. Щоб робота з перекладачем була успішною, до нього висувалися певні вимоги: 1) добрі знання місцевої мови й мови співробітника експедиції (краще, якщо мова місцевого населення є для перекладача рідною); 2) повага місцевих жителів (якщо вони не будуть поважати перекладача, то не будуть ставитися з повагою й до співробітника експедиції, а отже й до його роботи); 3) освіченість, яка гарантувала б добре розуміння завдання своєї роботи й необхідність точного перекладу без «відсебеньок» [6, с. 126].

Як зазначають методисти, дуже важливо було до початку роботи роз'яснити перекладачу завдання експедиції, виклавши хоча б загальні основи знань даної галузі. Чим краще перекладач орієнтувався в предметі дослідження, тим успішніше йшла робота. Особливо варто було наполягати на точності перекладу.

Крім того, велике значення після опитування мала і документаційна робота [2, с. 123]. А саме, фіксування запису бесід з інформаторами, анкети, опис різних явищ, малюнки, креслення, викрійки, плани. Бо все це історичні документи, цінність яких згодом зростає все більше. Історики польові документи говорять не менше, ніж архівні справи. Тому правильне оформлення й складання польових документів (польові зошити, експедиційні щоденники, анкети, графічні матеріали, фотоматеріали й кіноплівки) відігравали і відіграють, навіть, зараз значну роль в їх подальшому вивченні для реконструкції історичних подій та явищ.

Таким чином, методика проведення історико-краєзнавчих експедицій в середині ХХ століття мала свої особливості. Такі експедиції були довгострокові, матеріальна-технічна база була практично відсутня, більшість робіт проводилась без залучення автоматики в порівнянні з сучасними експедиціями. Уніфікованої та загальноновизнаної методики як такої не було, а існували розробки окремих дослідників. Саме такі розробки і стали основою сучасної методики проведення історико-краєзнавчих експедицій, яка стає все популярнішою та розповсюдженішою.

Джерела та література

1. Жданко Т.А., Крупянская Б.Ю., Терентьева Л.Н. Об организации и методике полевых этнографических исследований // Советская этнография. — 1956. — № 3.
2. Аксьонова Н. Наукова літня школа «Методи дослідження культур у гуманітарних науках»: старе і нове дослідження. // Народна творчість та етнографія. — 2006. — № 1.
3. Валименко А.В. Експедиції 1965 року // Народна творчість та етнографія. — № 1.
4. Громов Г. Методика этнографических экспедиций. — М., 1966.
5. Маерчик М. Польові дослідження: проблема достовірності й порозуміння // Народна творчість та етнографія. — 2003. — № 5-6.
6. Рубан О. Етнографічна комісія Академії наук України. // Народна творчість та етнографія. — 1999. — № 4.
7. Боряк О. Емпіричні дослідження як "ризик шкоди": теорія і практика впровадження принципів етики польової роботи. // Народна творчість та етнографія. — 2003. — № 5-6.

Summary

This article tells us about procedure of the polling during historical expeditions in the 50 – 60s of the XX century. Methods, that can help a scientist to make interview today, are described in this article. Despite the fact that in the middle of the XX century there was not general technique but there were some researches of scientists. Such researches are considered in the article. Learning of the investigation allows to make the characteristic of the procedure of that period.

Г. В. Лєснікова

НАРОДНОПІСЕННА ТРАДИЦІЯ УКРАЇНЦІВ НИЖНЬОГО ПОДУНАВ'Я: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Вивчення пісенного фольклору українців Нижнього Подунав'я є актуальною проблемою сьогодення. Її дослідження дає можливість з'ясувати стан етнічної виразності духовної культури українців в межах даного регіону, зокрема рівень збереження у народній пісенній творчості ознак загальноукраїнської фольклорної традиції та впливу на останню пісенних традицій інших народів Нижнього Подунав'я.

У даній статті ми ставимо за мету вивчити відображення культурно-побутових особливостей українців даного регіону у їхньому фольклорі, що дасть можливість говорити про ліричний фольклор як джерело дослідження етнографічної виразності регіону.

В історіографії регіональна фольклористика відображена в емпірико-теоретичних площинах. У 50-80 р. ХХ ст. регіональний фольклор вивчали такі дослідники, як Н.С.Шумада, Р.Ф.Кирчів,